

פיקוח נפש בהלכה *

המושג פיקוח נפש הוא רחב מאד, הוא מקיף את כל חיי האדם. במקרה שנשקפת סכנה לחייו מאיזו סיבה שהיא, אנו מחוייבים להושיט לו עזרה ולהצילו משום פיקוח נפש. ולא דוקא בשטח הרפואי — כפי שחושבים בדרך כלל כשמדברים על פיקוח נפש — אלא גם בשטחים אחרים יש ענין רב במושג פיקוח נפש. כך למשל הבעיות ההלכיות העולות על הפרק ביחס לשרות בצבא, הקשורות בעניני חילול שבת ויום טוב, או בעבירה על איסורים אחרים, נדונות מתוך האספקט של המושג סכנת נפשות והציווי של פיקוח נפש (ראה מאמרו של מרן הרב רבי יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל, התורה והמדינה, חו' ד"ה, עמ' כה ואילך). כך גם בעית ניתוח מתים שהחריפה במיוחד בזמנינו. אלה המחייבים את השימוש בניתוח מתים מסתמכים על העיקרון של מצות פיקוח נפש, כי לפי השקפותיהם הם זו היא נחיצות שאין לוותר עליה בשום אופן, כי רק על ידי השימוש בשיטה זו אפשר להכיר את שרשי המחלה, ובכך לרפא חולים יהודיים הנגועים במחלה זו. וריפוי חולה יהודי — כפי שעוד נשמע, זו היא מצוה הנכללת במושג פיקוח נפש.

כמובן שבמסגרת זו כשהזמן העומד לרשותי הוא מוגבל, צריך אני להגביל את הנושא. לפיכך אעסוק במושג פיקוח נפש רק בשטח הרפואי וגם כאן בעיקר בעניני ריפוי החולה בשבתות ובימים טובים ובקיצור רב.

המקורות והנימוקים: שנינו במשנת יומא (ח, ז): מי שנפלה עליו מפולת — בשבת — ספק הוא שם, ספק אינו שם. .. ספק כותי, ספק ישראל מפקחים עליו את הגל. בגמרא (שם, פה, א"ב) נמצאת מחלוקת תנאים בנוגע למקור לדין פיקוח נפש שדוחה שבת. במסקנה מציין שמואל כמקור לדין זה את הפסוק (ויקרא יח, ה): וחי בהם ולא שימות בהם. כלומר, התורה והמצות נתנו לאדם בכדי שיוכל לחיות בהם.

בבבלי (שם) ובירושלמי (שם פ"ח, ה"ה) מובאת הברייתא בענין קיום מצות פיקוח נפש האומרת: והזריז הרי זה משובח, והשואל שופך דמים. זאת אומרת שבמקרה של פיקוח נפש צריך אדם להיות זריז ולא להעמיד שאלות, אלא רק לפעול ולעשות. על יסוד המקורות התלמודים האלה בא הרמב"ם (בהל' שבת פ"ב, ה"ג) לידי הגדרה זו: "ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה (הטרמינוס בעד חולה מסוכן), שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ולא שימות בהם. הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלוש בעולם. ואלו האפיקורסים שאומרים שזה חילול שבת ואסור עליהם הכתוב (יחזקאל כ, כה) אומר: גם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם".

ברוח זו מנמק הרמב"ם (הל' מילה פ"א, הל' יח) את הדין שאסור למול ילד חולה: "שסכנת נפשות דוחה את הכל, ואפשר למול לאחר זמן, ואי אפשר להחזיר גפש מישראל לעולם" (ראה יו"ד רסג, סעיף א).

* הדברים נאמרו תחילה במסגרת הרצאת ואח"כ נדפסו ב"סיני".

נימוק אחר לדין פיקוח נפש שדוחה שבת מובא במסכת יומא שם בשם רבי שמעון בן מנסיא: בתורה כתוב (שמות לא, כ) ושמרו בני ישראל את השבת, אמרה תורה: חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה. בנימוק זה משתמש הרמב"ם בהלכות ממרים (פ"ב, ה"ד) בענין גתנית זכות לבית הדין לנקוט בצעדים שהם רואים אותם כנחוצים לפי השעה והזמן. ואומר הרמב"ם: "אם — בית הדין — ראו לפי שעה לבטל מצות עשה, או לעבור על מצוה לא תעשה, כדי להחזיר רבים לדת [וכו'] עושין לפי מה שצריכה השעה. כשם שהרופא חותך ידו או רגלו זה — של החולה — כדי שיחיה כולו, כך בית דין מורים בזמן מן הזמנים לעבור על קצת מצות לפי שעה, כדי שיתקיימו (כולם), בדרך שאמרו חכמים הראשונים: חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה".

בנימוק זה משתמשים הפוסקים במקרים שאין ענין של פיקוח נפש. זאת אומרת שאין סכנת חיים נשקפת אם לא נגיש בשבת עזרה רפואית הכרוכה בחילול שבת או בעבירה על איסורים אחרים. אבל מתוך מגיעת עזרה זו יכול להתהוות מצב של חוסר יכולת לקיים הרבה מצות.

מתוך הכללים שנאמרו בנוגע לטיפול הרפואי בשבת בחולה שיש בו סכנה אני רוצה להזכיר רק שנים עיקריים: (1) כל הדברים הקשורים בחילול שבת והותר לעשותם בשביל החולה מטעמי פיקוח נפש, נעשים על ידי גדולי ישראל. ואפילו שאפשר לעשותם על ידי לא-יהודי, או על ידי קטנים. הנימוק לפסק זה נמצא בתוספות (יומא פד, ב ד"ה אלא): שמא יתעצל הגוי ולא יעשה ויבוא לידי סכנה.

(2) לפי הגדרת הפוסקים (פחד יצחק, אות פ): "דכל ישראל — קטן וגדול — מצווים על — קיום מצות — פיקוח נפש".

מי הוא חולה מסוכן

הבעיה המתעוררת היא: איזה אדם חולה נקרא מנקודת-הלכה: חולה שיש בו סכנה. לפי הגדרת חז"ל (ע"ז כת, א): כל מכה של חלל, דהיינו מהשינים ולפנים, ושינים עצמם בכלל — דהיינו איברים פנימיים, מחללין עליה את השבת, זאת אומרת מחלות פנימיות. ברם מסביב להגדרה זו נתעוררו הרבה שאלות בספרות הפוסקים — במיוחד בספרות התשובות הדנות הלכה למעשה בענינים אלה בנוגע לטיב המחלות הנכללות בהגדרה זו. כי כמובן גם לפי הגדרת התלמוד יש להביא בחשבון את התקדמות או נסיגת המדע הרפואי, הקובע את המחלה המסכנת את חיי האדם. למשל בימים קדומים ובימי הביניים וגם במאות השנים הבאות היה נחשב החום למחלה — ולא לסימפטום של מחלה. בעקבות השקפה זו עלו בספרות ההלכה שאלות רבות בנוגע להושטת עזרה רפואית בשבת לחולים במחלת הקדחת (את הדוגמאות ראה במאמרי הג"ל, עמ' סח ואילך). רבי יעקב עמדין קובע במחלת הקדחת ארבעה שלבים, וסובר שרק השלב הרביעי מהווה מחלה מסוכנת. לעומת זאת מעיר רבי חיים יוסף דוד אזולאי (החיד"א, מחזיק ברכה א"ח שכת, אות ב), שרבי יעקב עמדין "דיבר לפי מקומו. והאמת היא, שאם הרופא אומר שיש בה סכנה, ואינה דומה לקדחות הפשוטות, מחללין את השבת". ולא מילתא פסיקתא היא. זאת אומרת שקשה לקבוע כללים בענינים אלו, ויש לדון עליהם לפי חוות דעתם של הרופאים. כן הדבר לגבי טיפול הרפואי בשבת במחלת עינים או עקירת שן. עקירת שן בשבת אסורה בשל איסור חובל בשבת. בספרות ההלכה הובא בחשבון המצב הרפואי בימי התלמוד וימי הביניים, כשעקירת השן היתה כרוכה בסכנה.